

Hubert Bąk

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Legalność tzw. paragrafu norweskiego z 1536 roku w świetle postanowień norwesko-duńskiego traktatu unijnego z 1450 roku

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2015.016>

Tematyka związana ze skandynawskim prawem przełomu średnio-wieczna i nowożytności jest rzadko poruszana w polskiej literaturze historyczno-prawnej. Jeśli chodzi o prawodawstwo duńskie, jest ono tematem monografii oraz opracowań autorstwa Andrzeja Gacy¹; w wypadku prawa norweskiego i szwedzkiego należy sięgać po literaturę obcojęzyczną bądź szukać szczątkowych informacji w publikacjach o charakterze czysto historycznym. Z tego względu badania dotyczące wyżej wymienionego obszaru powszechnej historii państwa i prawa wydają się być potrzebne. Przekonanie to wzmacnia coraz większe zainteresowanie obszarem północy Europy, co powodowane jest choćby wzmożoną migracją zarobkową czy wymianą naukową.

Tematyka poniższego artykułu jest szczególnie interesująca ze względu na charakter analizowanych dokumentów prawnych oraz konsekwencje, jakie regulacje te sobą niosły. W wypadku traktatu unijnego z Bergen (*Bergenstraktaten*) mamy do czynienia z prawnym

¹ Zob. m.in.: A. Gaca, *Kodeks Duński króla Chrystiana V z r. 1683*, Toruń 1992; A. Gaca, *Prawo Jutlandzkie Waldemara II (Jyske Lov) z 1241 roku*, Toruń 2007.

potwierdzeniem i sprecyzowaniem unii personalnej pomiędzy Danią a Norwegią², co nasuwa analogię z unią zawartą pomiędzy Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim. Tzw. paragraf norweski był częścią dokumentu zwanego *håndfæstning*, będącego rodzajem królewskiego przyrzeczenia do rządów zgodnych ze starymi prawami oraz z zawartymi w owym dokumencie zobowiązaniami³. *Håndfæstning* opracowywany był przed wyborem króla (tzw. *valghåndfestning*) i przypominał swoją formą polskie pacta conventa i artykuły henrykowskie. Zestawienie, a następnie porównanie treści obu aktów prawnych nasuwa pytanie dotyczące ewentualnej legalności postanowień „paragrafu norweskiego”, patrząc przez pryzmat zobowiązań zawartych w akcie unijnym. Analiza tego problemu stanowi oś pracy, a celem autora jest odpowiedź na wyżej wymienione pytanie. Ponadto ukazanie konsekwencji, które były wynikiem wejścia w życie przepisu zawartego w *håndfæstningu*, pozwoli czytelnikowi zrozumieć zmiany, jakie dokonały się w społeczeństwie norweskim w przeszłości. Chodzi tu nie tylko o likwidację norweskiej monarchii, która swoimi korzeniami sięgała średniowiecza, ale także o „danizację” elit społeczeństwa norweskiego czy likwidację rodzimej administracji.

1. Ogólna charakterystyka unii między państwami skandynawskimi do roku 1450

Związki pomiędzy państwami nordyckimi od czasów średniowiecza opierały się na wzajemnej współpracy oraz pomocy. Rywalizacja o wpływy w rejonie basenu Morza Bałtyckiego nie miała wpływu na szczególną bliskość, jaka łączyła Norwegię, Danię i Szwecję. Czynnikiemami jednoczącymi kraje skandynawskie były związki kul-

² Osoba jednego monarchy łączyła oba państwa już od roku 1380, kiedy to na tronie zasiadł król Olaf, znany w Norwegii jako *Olav IV Håkonsson*, a w Danii jako *Oluf 2*.

³ D. Tamm, J. U. Jørgensen, *Dansk retshistorie i hovedpunkter*, København 1975, s. 19.

turowe, językowe, handlowe, dynastyczne czy wreszcie położenie geograficzne. Elementem najważniejszym z punktu widzenia tematu pracy jest jednak prawo – w szczególności akty unijne, które odegrały znaczącą rolę w dążeniach do jedności Skandynawii.

Idea unii pomiędzy państwami nordyckimi narodziła się na przełomie wieku XIII i XIV, kiedy to niemiecki związek kupiecki zwany Hanzą znajdował się u szczytu swojej potęgi, stanowiąc jednocześnie zagrożenie dla interesów społeczeństw skandynawskich⁴. Po raz pierwszy do unii personalnej doszło w roku 1319, kiedy to kilkuletni król Norwegii, Magnus VII Eriksson (szw. *Magnus Eriksson*), został wybrany przez przedstawicieli szlachty, wyższe duchowieństwo oraz pewną liczbę wolnych chłopów na króla Szwecji⁵. Przed tym wydarzeniem doszło do podpisania w Oslo umowy pomiędzy oboma królestwami, której postanowienia dawały państwom dużą niezależność w nowopowstałym związku. Władza danej Rady Państwa (*riksråd/rigsråd*) nie miała wykraczać poza granice konkretnego królestwa. Król powinien przebywać w każdym z państw przez taki sam okres czasu. Oba kraje obiecały przychodzić sobie z pomocą w razie zagrożeń z zewnątrz⁶. Specjalne postanowienia związane były z dochodami Królestwa Norwegii, które do czasu uzyskania przez Magnusa pełnoletności miały być przeznaczone na spłatę starych długów oraz zobowiązań wynikających z testamentu poprzedniego władcy Håkona V⁷. Tymczasową władzę za małoletniego króla sprawować miała Rada Państwa⁸ wraz z matką Magnusa – księżną Ingeborgą (norw. *Ingebjørg Håkonsdatter*, szw. *Ingeborg Håkansdotter*).

⁴ B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii. Od mitu wikińskiego do idei nordyckiej*, Poznań 2006, s. 27.

⁵ L. Lagerqvist, *Historia Szwecji*, Sztokholm 2002, s. 29.

⁶ G. A. Blom, *Norge i union på 1300-tallet. Kongefellesskapet med Sverige (del 1)*, Trondheim 1992, s. 39.

⁷ K. Helle, *Aschehougs Norges historie: Under kirke og kongemakt 1130–1350*, b. 3, red. K. Heller, Oslo 2005, s. 301.

⁸ W Norwegii, zgodnie z zamysłem króla Håkona V, Rada miała być organem zarządzającym państwem w czasie niepełnoletności króla. W drugiej połowie XIV wieku stał się on w rzeczywistości organem o charakterze doradczym w stosunku do króla. Rada Państwa przejęła także kompetencje prawodawcze od chłopskich *lagtingów*. W jej skład wchodziłi przedstawiciele największych posiadaczy ziemskich oraz duchowieństwa.

Norwegia pozostawała monarchią dziedziczną, w której dziedziczył najstarszy syn królewski z prawego łoża, Szwecja natomiast była monarchią elekcyjną, w której największy wpływ na wybór nowego króla mieli możni oraz duchowieństwo⁹. Związek obu królestw nie trwał długo, między innymi ze względu na politykę prowadzoną przez króla Magnusa Erikssona oraz kwestię następstwa tronu. W roku 1343 na króla Norwegii został wybrany trzyletni syn Magnusa – Håkon, w imieniu którego, aż do uzyskania pełnoletności w 1355 roku, władzę sprawował ojciec¹⁰. Ostatecznie koniec dynastii Folkungów na wspólnym tronie norwesko-duńskim nastąpił w roku 1363, kiedy to szwedzcy możni zdeponizowali Magnusa Erikssona i obwołali królem Szwecji Albrechta Meklemburskiego (szw. *Albrekt av Mecklenburg*).

W roku 1380 doszło do kolejnego mariażu pomiędzy królestwami skandynawskim, który ze względu na temat pracy jest szczególnie ważny. W roku 1375 zmarł władca Danii, Waldemar Atterdag (duń. *Valdemar IV Atterdag*), który pozostawił po sobie jedynie córkę – Małgorzatę. Ta z kolei była żoną króla Norwegii, wspomnianego Håkona. Z tego związku narodził się syn Olaf (duń. *Oluf II Håkonsen*, norw. *Olav IV Håkonsson*), który po śmierci swojego dziadka został następcą tronu duńskiego. W 1380 roku zasiadł natomiast na dziedzicznym tronie norweskim¹¹. Unia duńsko-norweska nie została potwierdzona żadnym aktem unijnym¹², a jej koniec sięga roku 1814. Po przedwczesnej śmierci Olafa, w roku 1388 regentką obu państw została Małgorzata. Rok później królowa – regentka uzyskała tron szwedzki, co było konsekwencją konfliktu możnowładztwa z królem Albrechtem Meklemburskim. Panowie szwedzcy zwrócili się do Małgorzaty o pomoc. Wojska regentki w bitwie pod Åsle pokonały siły Albrechta, a ten dostał się do niewoli¹³. Ostatnimi przeszkodami

⁹ K. Larsen, *A history of Norway*, New York 1950, s. 192.

¹⁰ S. Bagge, *From Viking Stronghold to Christian Kingdom*, Copenhagen 2010, s. 360.

¹¹ S. Bagge, K. Mykland, *Norge i dansketiden*, Oslo 1987, s. 11–14.

¹² S. Imsen, J. Sandnes, *Norges historie*, bd. 4, red. K. Mykland, Oslo 1976, s. 296.

¹³ I. Andersson, *Dzieje Szwecji*, Warszawa 1967, s. 71–72.

stojącymi na drodze unii trzech królestw skandynawskich były kwestia następstwa wspólnego tronu oraz prawne uregulowanie owego aliansu. W tym celu Małgorzata zwołała zjazd możnych i duchowieństwa do szwedzkiej miejscowości Kalmar. Podczas zjazdu opracowano akt unii oraz odbyła się koronacja syna siostrzenicy Małgorzaty – Eryka (szw. *Erik av Pommern*, norw. *Erik av Pommern*, duń. *Erik af Pommern*)¹⁴. Sam akt unii (*unionsbrev*) wprowadzał tron elekcyjny, pierwszeństwo posiadali synowie Eryka, a gdyby ten umarł bezdzietnie nowego króla wybrać miały Rady Państw (*riskråder/rigsråder*) wspólnie ze szlachtą. Każde królestwo miało zachować swoje prawa i rządzić się zgodnie z nimi, cudzoziemcy nie mogli sprawować najważniejszych urzędów państwowych¹⁵. Akt ten do dzisiaj wywołuje wśród historyków wiele emocji. Został on bowiem spisany na papierze oraz nie był opieczętowany przez wysłanników norweskich. Część badaczy przyjmuje, że był to jedynie projekt aktu unijnego¹⁶. Drugim dokumentem był tzw. akt homagialny – akt zawierający przysięgę wierności, którą poddani składali panującemu. Dokument ten opieczętowany był przez przedstawicieli wszystkich trzech monarchii i sporządzony był na pergaminie, co świadczy o jego wyższej randze i oficjalnym charakterze.

Unia kalmarska nie przetrwała próby czasu i okazała się tworem niestałym. Jednym z powodów była rywalizacja między Szwecją a Danią o prymat w związku. Za czasów Eryka Pomorskiego prym wiodła Dania, która była faworyzowana przez króla kosztem dwóch pozostałych królestw. Doprowadziło to do powstania chłopskiego (1436 rok) w szwedzkiej prowincji Dalarna, w wyniku którego król musiał zgodzić się na ustępstwa. Unia oparta została na zasadzie związku trzech państw, przy czym w każdym kraju miała rządzić Rada według osobnych praw¹⁷. Ostatecznie za kres unii uważa się

¹⁴ Duńska i norweska Rada Państwa złożyły hołd Erykowi już wcześniej, podczas zjazdu w Kalmar został on koronowany przez arcybiskupów Danii i Szwecji na króla trzech królestw skandynawskich.

¹⁵ *Norske middelalder dokumenter*, wyd. S. Bagge, S. H. Smedsdal, K. Helle, Bergen–Oslo–Tromsø 1973, s. 380–384.

¹⁶ H. Bjørkvik, *Aschehougs Norges historie: Folketap og sammenbrudd 1350–1520*, bd. 4, red. K. Heller, Oslo 2005, s. 206–207.

¹⁷ W. Czapliński, K. Górski, *Historia Danii*, Wrocław 1965, s. 138.

rok 1523, kiedy to szwedzkie zgromadzenie stanów wybrało na władcę dotychczasowego regenta, Gustawa Wazę.

2. Traktat z Bergen z roku 1450

Po bezpotomnej śmierci Krzysztofa Bawarskiego w roku 1448 (norw. *Kristoffer av Bayern*, duń. *Christoffer af Bayern*, szw. *Kristofer av Bayern*) na króla Danii wybrany został Chrystian I (norw., duń. *Christian I*, szw. *Kristian I*) – pierwszy władca z dynastii Oldenburgów. W tym samym czasie na króla Szwecji koronowano Karola Knutssona Bonde (szw. *Karl II*). Doprowadziło to do rywalizacji o tron norweski – 3 lipca 1449 roku część norweskiej Rady Państwa, która opowiadała się za duńskim kandydatem, wybrała Chrystiana na króla Norwegii. Koronacja i złożenie przysięgi miało mieć miejsce rok później w dzień świętego Jana w Trondheim¹⁸. Zwolennicy tej opcji argumentowali swoje stanowisko pokrewieństwem Chrystiana z Erykiem Pomorskim przez co tron norweski pozostawał dziedziczny¹⁹. Wiadomość o wyborze została ogłoszona społeczeństwu w specjalnym liście²⁰. Tego samego dnia monarcha wystawił swój *håndfæstning* – pierwszy tego typu dokument w dziejach Norwegii²¹. W kraju silne było także stronnictwo szwedzkie, do którego należał m.in. arcybiskup Nidaros – Aslak Bolt (Trondheim), którego starania doprowadziły do poparcia kandydatury Karola Knutssona. W październiku Karol wraz z grupą 500 rycerzy przybył do Hamar, miasta znajdującego się na północ od Oslo, gdzie został wybrany na króla przez przedstawicieli tutejszego duchowieństwa (na czele z biskupem Hamar) oraz okolicznych możnych²². Następnie udał się do Nidaros, gdzie został koronowany przez arcybiskupa oraz ogło-

¹⁸ *Diplomatarium Norvegicum*, b. 3, wyd. Chr. C. A. Lange, C. R. Unger, Christiania 1858, s. 584.

¹⁹ S. Imsen, *Arv, annammelse, valg. En studie i norsk tronfølgerett i tidsrommet 1319–1450*, Oslo–Bergen–Tromsø 1972, s. 46.

²⁰ K. Larsen, op. cit., s. 218.

²¹ Zob. *Norges gamle love, række*. 2, bd. 2, wyd. O. A. Johnsen, O. Kolsrud, A. Taranger, Oslo 1934, s. 4–12.

²² H. Bjørkvik, op. cit. s. 250.

sił swój *håndfæstning*²³. W wyniku wydarzeń roku 1449 Norwegia miała dwóch władców, a każdy z nich cieszył się poparciem części społeczeństwa. Sytuacja została wyjaśniona w maju 1450 roku podczas zjazdu w Halmstad, kiedy to Karol Knutsson zrzekł się praw do Norwegii na rzecz króla Danii²⁴. W sierpniu Chrystian przybył do Nidaros, gdzie został oficjalnie koronowany przez biskupa Skálholt – Marcellusa, który był jednocześnie *erkepostulatus* w katedrze Nidaros²⁵. W tym samym czasie norweska Rada Państwa wydała dokument, w którym uznała wybór Karola Knutssona na króla Norwegii za niezgodny z prawem, gdyż arcybiskup Aslak Bolt dokonał tego bez zgody *riksrådu*²⁶. Kolejnym krokiem, jaki podjął Chrystian w celu połączenia obu państw „na wieczny czas”, było sporządzenie oraz zatwierdzenie przez norweską i duńską Radę Państwa aktu unijnego. Było to o tyle ważne, iż duńsko-norweska unia personalna z 1380 roku nie miała oparcia w żadnym akcie prawnym, a jej jedynym „spoiwem” był wspólny monarcha.

Traktat unijny między Norwecją a Danią datowany jest na 29 sierpnia 1450 roku, powstał więc w niecały miesiąc po koronacji Chrystiana. Dokument został sporządzony na pergaminie w dwóch egzemplarzach, pod którymi podwieszono są pieczęcie członków norweskiej i duńskiej Rady Państwa (trzydzieści pieczęci norweskich, trzydzieści pieczęci duńskich). Oprócz przedstawicieli najwyższego duchowieństwa (ze strony norweskiej biskup Marcellus –kandydat na arcybiskupa Nidaros; ze strony duńskiej biskup Viborga Torleif), traktat unijny został potwierdzony przez możnych obu państw, co świadczy o jego wysokiej randze. Co ciekawe pod dokumentem brak jest pieczęci królewskiej, Chrystian wymieniony jest

²³ E. Kjørsgaard, J. Hvidtfeldt, *Danmarks historie: De første Oldenborgere 1448–1533*, bd. 5, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963, s. 16.

²⁴ *Norges gamle love*, s. 34–35.

²⁵ Postulatus – osoba wybrana przez kapitułę katedralną przy katedrze lub przez mnichów w wypadku klasztoru na konkretne stanowisko kościelne. Osoba ta musiała czekać jednak na zatwierdzenie tego stanu rzeczy przez papieża, który w zamian za swoją przychylność otrzymywał zapłatę. W wypadku biskupa Marcellusa został on wybrany przez kapitułę katedralną katedry Nidaros na nowego arcybiskupa.

²⁶ *Norges gamle love*, s. 48–49.

tylko jako ten, który wyraża zgodę na zawarcie unii. Można przyjąć, że był to wyraz wyższości Rady Państwa nad królem, co dodatkowo poparte było obowiązkiem wystawienia przez króla *håndfæstningu*²⁷. W norweskiej literaturze historyczno-prawnej przyjmuje się, że rok 1450 jest początkiem rządów *riksrådu*, okres ten określany jest mianem *riksådskonstitusjonalisme* – konstytucjonalizmu rad państwa. Cytując Krystynę Szelańską, „Była to analogiczna do duńskiej, średniowieczna koncepcja państwa prawnego. Norweski konstytucjonalizm arystokratyczny stał na stanowisku utrzymania równouprawnienia Norwegii w unii, elekcyjnego tronu, zagwarantowania urzędów dla osób urodzonych w Norwegii. W czasach kryzysu politycznego w latach 20. i 30. XVI wieku konstytucjonalizm ten stał się podstawą dążeń do utrzymania suwerenności kraju”²⁸.

Traktat z Bergen składał się z pięciu głównych postanowień, które wyrażały podstawowe zasady, na jakich miała opierać się unia w przyszłości. Po pierwsze związek miał być zawarty na wieczny czas, a stosunki pomiędzy Norwegią oraz Danią oparte miały być na wzajemnej pomocy i przyjaźni. Obywatele obu państw mieli być sobie równi – narodowość nie mogła być czynnikiem powodującym podporządkowanie jednej nacji drugiej *ingen være den andres overmann*²⁹. Każde z królestw miało być rządzone przez własnych obywateli (*riksrådy*). Po drugie oba państwa zachowywały własne prawa pisane, dawne wolności oraz przywileje. Podobnie rzecz miała mieć się z prawami, wolnościami i przywilejami, które dane miały być dopiero w przyszłości. Po trzecie oba królestwa miały mieć odtąd jednego, tego samego króla na wieczny czas – Norwegia i Dania zostały połączone unią personalną, która *de facto* trwała już od roku 1380. W czwartym punkcie sformułowana została zasada, wedle której żadne z państw unijnych nie mogło zacząć wojny bez zgody drugiego, a oba królestwa miały przychodzić sobie z pomocą w razie zaistnienia takiej potrzeby. Odpowiednie kompetencje w tej

²⁷ S. Bagge, K. Mykland, op. cit. s. 66.

²⁸ K. Szelańska, *My Norwegowie. Tożsamość narodowa norweskich elit w czasach nowożytnych*, Kraków 2011, s. 44.

²⁹ *Norsk tro og tanke*, red. J. E. Ebbestad – Hansen, bd. 1, Oslo 1998, s. 170 (tłum. ‘nikt nie może być przełożonym drugiego’).

dziedzinie posiadały *riksrådy*, które musiały wyrazić swoją aprobatę dla rozpoczęcia lub przystąpienia do wojny. Ostatnie, najważniejsze regulacje dotyczyły następstwa tronu. W razie śmierci monarchy obie Rady Państwa miały spotkać się w Halmstad celem wybrania nowego króla. W pierwszej kolejności reprezentanci obu królestw mieli obowiązek wyłonienia przyszłego władcy spośród prawowitych synów zmarłego monarchy. Gdyby były król nie miał synów z prawego łoża, pozostawił po sobie jedynie córki lub gdyby umarł bezpotomnie, Rady Państw powinny dokonać wyboru spośród kandydatów, którzy wedle osądu członków *riksrådów* najlepiej nadają się do sprawowania owej funkcji³⁰. Zarówno norweski, jak i duński *riksråd* w wypadku wyboru króla miał zagwarantowane prawo do wolnego i niczym niezakłóconego wyboru – niezależnego od woli drugiej Rady Państwa. Oba organy miały obowiązek pozostawania w Halmstad do czasu wypracowania konsensusu oraz wyboru wspólnego kandydata na tron³¹.

Traktat z Bergen jest uznawany za jeden z najważniejszych dokumentów norweskiego średniowiecza³². Po pierwsze pozycja króla została osłabiona – Norwegia, która dotąd była monarchią dziedziczną stała się monarchią elekcyjną. Centralnym organem państwa miała być odtąd Rada Państwa, która miała wpływać na najważniejsze decyzje polityczne, a przede wszystkim miała decydować o osobie nowego króla. Dla tematu pracy najważniejszym wydarzeniem jest jednak prawne usankcjonowanie unii, w której oba królestwa miały równy status³³. Przede wszystkim świadczy o tym zachowanie dwóch odrębnych Rad Państwa – duńskiej i norweskiej. Likwidacja jednego z organów i utworzenie wspólnego *riksrådu* byłoby wyrazem dążenia do powstania unii realnej. Samo zachowanie norweskiej Rady byłoby, bez przyznania jej odpowiednich kompetencji – takich samych, jakie miały przysługiwać jej duńskiemu odpowiednikowi, jedynie zabiegiem prowizorycznym. Wpływ na wybór króla, zgoda na rozpoczęcie wojny i udzielenie pomocy drugiemu królestwu

³⁰ *Norske middelalder dokumenter*, s. 455.

³¹ O. J. Benedictow, *Norges historie*, bd. 5, red. K. Mykland, Oslo 1977, s. 50.

³² *Norsk tro og tanke*, s. 169.

³³ H. Bjørkvik, op. cit. s. 255.

czyniły z norweskiej Rady Państwa organ stanowiący przeciwagę dla duńskiego *riksrådu*. Ponadto krajem rządzić mieli jedynie autochtoni *hvert rike regjeres med innfødte menn*³⁴. Wyrazem odrębności Norwegii w unii było także zachowanie starych praw, przywilejów i wolności oraz uznanie przyszłych za obowiązujące. Symboliczny wyraz miał także fakt zachowania podwójnej ceremonii koronacyjnej, co miało symbolizować trwałość norweskiej monarchii. Ciekawym rozwiązaniem było także pozostawienie elementu dziedziczności tronu, które wyrażało się w pierwszeństwie praw synów królewskich z prawego łoża, jeśli król takowych miał. Rzecz jasna nie chodzi tu o zasadę primogenitury, a o prawne zawężenie grona kandydatów do męskich potomków króla, spośród których Rady Państw wybierały nowego władcę wedle swojego uznania³⁵. System ten nawiązywał więc do norweskiej dziedziczności tronu i był ukłonem w stronę Królestwa Norwegii.

Obok traktatu unijnego dokumentem o wielkiej wadze dla unii był *håndfæstning* króla Chrystiana I, który gwarantował Norwegom podobne wolności do tych, które zawierała *unionstraktat*. W wystawionym blisko rok wcześniej dokumencie Norwegia była określona mianem królestwa elekcyjnego, z ograniczeniem wyboru następcy do wąskiego grona prawowitych synów królewskich. Monarcha zobowiązał się zachować stare prawa i przywileje, w tym prawa i przywileje kościelne. Władze w kraju sprawować mieli miejscowi urzędnicy oraz norweska Rada Państwa, do kompetencji której należały sprawy z zakresu polityki zagranicznej, finansowej czy podatków. Król zobowiązał się do utworzenia norweskiego archiwum królewskiego i izby podatkowej oraz odwiedzania kraju co trzy lata. Ponadto zgodnie z *håndfæstningiem* członkiem Rady Państwa mógł być tylko Norweg lub obcokrajowiec wżeniony w norweską rodzinę³⁶. Dokument ten podkreślał niezależność Norwegii w unii, która została potwierdzona dodatkowo wyżej wspomnianym traktatem unijnym.

³⁴ *Norsk tro og tanke*, s. 170 (tłum. 'każde królestwo będzie rządzone przez miejscowych').

³⁵ S. Imsen, op. cit., s. 69.

³⁶ *Norske middelalder dokumenter*, s. 446–448.

3. Pozycja Norwegii w unii w latach 1450–1536 – upadek królestwa

Postanowienia roku 1450, które miały dać Norwegii status równego partnera w unii z Danią, okazały się znaleźć swoje zastosowanie jedynie w teorii. Jak pisze Andrzej Bereza-Jarociński w *Historii Norwegii*, „norwesko-duńska unia personalna doprowadziła bez mała natychmiast do inwazji na terytorium Norwegii licznych przedstawicieli magnackich rodów duńskich i niemieckich, którzy rychło zdominowali Norwegów zajmując najwyższe stanowiska państwowe i kościelne, nie wyłączając Rady Państwa”³⁷. Dania była w związku partnerem silniejszym pod każdym względem – gospodarczym, militarnym i demograficznym. W Norwegii wiodącą rolę odgrywali wolni chłopci (*bønder*), co było przeciwieństwem społeczeństwa duńskiego, gdzie dominowało bogate możnowładztwo (często pochodzenia niemieckiego). Norweska arystokracja, ze względu na swoją liczebność i słabość, nie była w stanie przeciwstawić się napływowym rodóm duńskim, przez co doszło do spadku jej znaczenia, zatarcia się tożsamości narodowej i tzw. „danizacji” norweskiego możnowładztwa. Dodatkowo kryzys norweskiej państwowości pogłębiła epidemia dżumy, w wyniku której śmierć poniosło dwie trzecie mieszkańców kraju (w tym wielu przedstawicieli starych rodów)³⁸. Słabość możnowładztwa powodowała zmniejszenie znaczenia norweskiej Rady Państwa, która w porównaniu z jej duńską odpowiedniczką była organem znacznie słabszym. Przede wszystkim norweska Rada właściwie nie miała podległego sobie aparatu administracyjnego i urzędników, gdyż do tej pory najważniejszym decydentem był król. Poza tym była ona mniej liczna od duńskiej Rady³⁹. Ponadto pierwsi Oldenburgowie systematycznie wprowadzali do Rady duńskich możnych, przez co organ ten utracił norweski charakter⁴⁰. Proceder

³⁷ A. Bereza-Jarociński, *Zarys dziejów Norwegii*, Warszawa 1991, s. 60.

³⁸ K. Szelałowska, op. cit., 42–43.

³⁹ T. H. Aschehoug, *Statsforfatningen i Norge og Danmark*, Christiania 1866, s. 231.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 44.

ten był ewidentnym złamaniem postanowień traktatu z Bergen oraz *håndfæstningu* Chrystiana I, zgodnie z którymi norweskie urzędy miały być obsadzane przez autochtonów.

Norweska polityka Chrystiana I odznaczała się niskim stopniem zainteresowania losami kraju. Król traktował norweskie ziemie jako kartę przetargową z duńską szlachtą – gdy potrzebował poparcia możnych nadawał im lenna w Norwegii i pozostawiał dużą niezależność. Przykładem może być postać Hartviga Krummedige, właściciela około 270 farm, z których pobierał czynsz⁴¹. Innym przykładem przedmiotowego traktowania kraju były postanowienia zawarte w umowie między Chrystianem a królem Szkocji, Jakubem II. Chodziło o posag córki Chrystiana – Małgorzaty, która w 1469 roku miała wyjść za mąż za syna Jakuba II, późniejszego króla Szkocji Jakuba III. Chrystian I zrzekł się prawa do corocznych opłat, jakie władcy Szkocji musieli uiszczać królom Norwegii za scedowanie praw do Wyspy Man i Hebrydów. Ponadto zobowiązał się do wypłaty 60 000 reńskich guldenów, z czego 1/6 wypłacił w gotówce, a resztę kwoty zastawił norweskimi posiadłościami – Orkadami i Szetlandami⁴². Król, podpisując powyższą umowę, nie uzyskał zgody norweskiej Rady Państwa, która nie została nawet poproszona o zajęcie stanowiska w tej sprawie. Posunięcie Chrystiana doprowadziło do tego, że Orkady i Szetlandy na stałe weszły w skład Szkocji, a Norwegia utraciła na zawsze swoje historyczne ziemie.

Analizując norweską politykę Oldenburgów, należy podkreślić, że zachowana została ceremonia podwójnej koronacji i wyboru króla. Następcą Chrystiana I został król Hans (norw., duń., szw. *Hans*), który już w 1458 roku – za życia ojca – został uznany przez norweską Radę Państwa za dziedzica tronu. Do spotkania Rad Państwa w Halmstad doszło dopiero w 1483 roku – w dwa lata po śmierci Chrystiana I, tam też książę Hans został oficjalnie wybrany na króla Danii i Norwegii⁴³. Polityka nowego władcy była bardziej pronorweska, czego wyrazem były postanowienia królewskiego *håndfæstningu*, zwanego recesem z Halmstad. Król podniósł po-

⁴¹ K. Larsen, op. cit., s. 220.

⁴² H. Bjørkvik, op. cit., s. 256–257.

⁴³ T. H. Aschehoug, op. cit., s. 184.

zycję Rady Państwa nadając jej kompetencję najwyższego sądu w królestwie, Norwegia miała mieć także własną kasę państwową, archiwum i monetę. Król nie mógł także żądać żadnych pieniędzy pochodzących z norweskich lenn do czasu aż zostanie koronowany w Norwegii. W tym czasie państwem miała rządzić Rada Państwa. Nowy władca zobowiązał się także do przestrzegania i zachowania starych praw oraz przywilejów. Ograniczył także prawa hanzeatów, zakazując im między innymi żeglowania i handlu z Islandią. Król obiecał także nie dawać nowych praw, a także przywilejów obco-krajowcom bez zgody norweskiej Rady Państwa. Rada miała poza tym prawo zebrać się raz do roku – na przemian w Oslo i Bergen, żeby przedyskutować najważniejsze dla królestwa sprawy⁴⁴. W 1506 roku król wysłał do Norwegii swojego syna Chrystiana, mianując go równocześnie wicekrólem kraju. Rządy księcia charakteryzowały się samodzielnością i surowością – Chrystian nazywał siebie prawnym dziedzicem Królestwa Norwegii, czym rościł sobie prawo do samodzielnych rządów, traktując jednocześnie Radę jako organ doradczy. Przez cały okres namiestniczych rządów Chrystiana polityczne i prawne kompetencje Rady zostały zredukowane do minimum. W celu zapewnienia posłuszeństwa poddanych wicekról zaostrzyła prawo – ci, którzy nie przestrzegali rozkazów króla i sprzeciwiali się jego listom podlegali odtąd karze banicji, podczas gdy wcześniej prawo przewidywało karę grzywny⁴⁵. Wyrazem polityki księcia były także nominacje duńskich możnych na norweskie stanowiska i urzędy⁴⁶. Z polecenia Chrystiana nowym biskupem Oslo został Duńczyk, Anders Mus, co miało osłabić pozycję norweskiego Kościoła, natomiast w 1510 roku arcybiskupem Nidaros został kanclerz książęcy, z pochodzenia Duńczyk – Eryk Valkendorf⁴⁷.

Po śmierci króla Hansa, na zjeździe w Kopenhadze (1513) Rady Państwa Norwegii i Danii wybrały Chrystiana (norw., duń., *Christian II*, szw. *Kristian II*) na króla unii⁴⁸. O słabnącej pozycji Nor-

⁴⁴ O. J. Benedictow, op. cit., s. 219–223.

⁴⁵ Ibidem, s. 275.

⁴⁶ H. Bjørkvik, op. cit., s. 282–283.

⁴⁷ A. Żygadło, *Reformacja w Szwecji, Danii i Norwegii*, Warszawa 2005, s. 162.

⁴⁸ Wszystkie trzy państwa skandynawskie złożyły hołd Chrystianowi długó

wegii może świadczyć fakt, że na spotkaniu pojawiło się jedynie 7 przedstawicieli norweskiej Rady, podczas gdy Duńczyków było 29. Na zjeździe w 1483 roku, kiedy królem obwołano Hansa proporcje te były bardziej wyrównane – 9 Norwegów i 16 Duńczyków⁴⁹. Dodatkowo w skład norweskiej Rady Państwa wchodziło tylko czterech przedstawicieli urodzonych w Norwegii, pozostałych trzech było Duńczykami. Podobnie jak ojciec nowy król wydał wspólny *håndfæstning* dla Danii i Norwegii, co stało się regułą⁵⁰. Zanim dokument został wystawiony norweska Rada Państwa wystosowała do Chrystiana list ze skargami i roszczeniami nowych gwarancji, praw. Między innymi Norwegowie domagali się zakazu obsadzania krajowych urzędów obcokrajowcami oraz nadawania im lenn. Rada chciała także, aby król nie tytułował się dziedzicem norweskiej korony, gdyż Norwegia – podobnie jak Dania – była monarchią elekcyjną. Odpowiedź króla była niekorzystna, ukazywała ona przysługę politykę króla względem Norwegii. Chrystian stwierdził, że szlachta norweska prawie wymarła, przez co będzie nadawał lenna i zamki Norwegom oraz Duńczykom⁵¹. Był to poważny argument w rękach monarchy, który pozwalał mu ignorować postanowienia wcześniejszych *håndfæstningów* nakazujących obsadzanie norweskich urzędów autochtonami⁵². Po stronie plusów należy zapisać fakt zachowania ceremoniału podwójnej koronacji, ostatniej w dziejach duńsko-norweskiej unii. Chrystian został koronowany na króla Norwegii 23 lipca 1514 roku w Oslo⁵³. Polityka nowego władcy – nastawiona na odzyskanie tronu szwedzkiego oraz rywalizację o władzę w państwie ze szlachtą duńską – charakteryzowała się zepchnięciem spraw Norwegii na drugi plan. Chrystian faworyzował mieszczaństwo (kosztem szlachty i duchowieństwa),

przed jego oficjalnym wyborem na króla i koronacją. W Danii miało to miejsce w 1487 roku, w Norwegii dwa lata później, zaś w Szwecji w 1499.

⁴⁹ L. Hamre, *Norsk politisk historie 1513–1537*, Oslo 1998, s. 64.

⁵⁰ Chrystian I, pierwszy władca z dynastii Oldenburgów wydał dwa dokumenty – osobny dla Danii i Norwegii, podobnie Fryderyk I panujący w latach (1523–1533).

⁵¹ O. J. Benedictow, op. cit. s. 289.

⁵² Ø. Rian, *Gamle og nye perspektiv på danskertida*, „Fortid” 2008, nr 2, s. 13.

⁵³ L. Hamre, op. cit., s. 83.

które w Norwegii było w dużym stopniu obcego pochodzenia. Król zredukował także przywileje duchowieństwa⁵⁴.

Po utracie tronu przez Chrystiana II w 1523 roku nowym monarchą został książę Szlezwika-Holsztynu, Fryderyk (norw., duń. *Frederik I*)⁵⁵. Zawdzięczając swoją władzę szlachcie, król musiał iść wobec niej na liczne ustępstwa. Politykę Fryderyka tymi słowami opisuje Andrzej Żygadło: „Początek panowania Fryderyka I jest w Danii określany mianem kontrrewolucji, w wyniku której do władzy powracała silna szlachta i Rada Państwa, przy stosunkowo osłabionej władzy królewskiej”⁵⁶. Zmiany te niosły sobą nadzieję na poprawę sytuacji Norwegii. Najsilniejszym przeciwnikiem, który mógł stanowić realną opozycję wobec Danii był norweski Kościół katolicki wraz z jego nowym arcybiskupem Olafem Engelbrekts-sonem – stanowczym przeciwnikiem reformacji, która stopniowo docierała na tereny Danii. W tym czasie norweska Rada Państwa znajdowała się w stanie zupełnego rozkładu. Chrystian II nie powoływał nowych członków Rady w miejsce tych, którzy zmarli. Organ liczył kilku urzędników, z których zaledwie czterech lub pięciu pochodziło ze stanu szlacheckiego. Resztę stanowili dygnitarze kościelni, którzy w większości byli Duńczykami zawdzięczającymi swoją pozycję królowi. Obalenie Chrystiana przez duńską Radę Państwa pozwoliło jej norweskiej odpowiedniczce na rozpoczęcie działań mających na celu odbudowanie pozycji Norwegii w unii. W odpowiedzi na list króla Fryderyka, w którym żądał on tronu norweskiego jako swojego dziedzictwa, biskup Hamar – Mogens

⁵⁴ Zob. A. Żygadło, op. cit., s. 163–164.

⁵⁵ Chrystian II w 1520 zdobył dzięki kampanii zbrojnej tron szwedzki. W listopadzie tego roku został koronowany przez arcybiskupa Uppsali Gustawa Trolle na króla Szwecji. Po uroczystościach doszło do wydarzenia zwanego w historiografii „sztokholmską krwawą łąźnią”. Z polecenia Chrystiana zostali straceni dotychczasowi przeciwnicy króla, łącznie ponad stu opozycjonistów. Zdarzenie to stało się ogniskową antyduńskiego powstania, na czele którego stanął młody szlachcic, Gustaw Waza. W 1523 roku został on wybrany przez szwedzkie stany na króla Szwecji. Tego samego roku, w wyniku konfliktu z szlachtą duńską, tron stracił Chrystian II. Duńska Rada zaofiarowała koronę wujowi dotychczasowego króla, księciu Fryderykowi.

⁵⁶ A. Żygadło, op. cit. s. 165.

Lauritsson stwierdził, że Norwegia jest monarchią elekcyjną, a Rada Państwa nie wypowiedziała jeszcze posłuszeństwa dotychczasowemu monarsze⁵⁷. Moźni zebrali się dopiero w 1524 roku w Bergen, gdzie uznano duński *håndfæstning* za obowiązujący również w Norwegii, przy czym zebrani wysunęli wobec Fryderyka konkretne żądania, na które król wyraził zgodę w osobnym dokumencie⁵⁸. Na zjeździe wypowiedziano także wierność Chrystianowi II. Pomimo tego, że Rada zebrała się i wypracowała wspólny program, jej członkowie podzieleni byli na stronnictwa. Wokół nowego arcybiskupa zebrała się grupa możnych dążąca do zwiększenia samodzielności Norwegii w unii. Zięć Nilsa Henrikssona – jednego z najwyższych urzędników w kraju – Vincent Lunge był z kolei nieformalnym liderem obozu unijnego, który stawiał sobie za cel wzmocnienie współpracy z Danią przy jednoczesnym utrzymaniu elekcyjności tronu norweskiego. Podobne opinie głosiła grupa skupiona wokół Henryka Krummedige – członka duńskiej i norweskiej Rady Państwa. Różnica polegała na tym, że Krummedige i jego zwolennicy chcieli, aby Norwegia stała się dobrem dziedzicznym królów duńskich. Wewnętrzne podziały oraz różne wizje przyszłości państwa uniemożliwiły Radzie wykorzystanie nadarżającej się okazji do wzmocnienia pozycji kraju w unii i wymuszenia respektowania postanowień z Bergen. Dodatkowo moźni nie potrafili zmobilizować do działania chłopów, tak jak miało to miejsce w sąsiedniej Szwecji⁵⁹.

Upadek norweskiego państwa i przekształcenie go w część Danii związane jest z fiaskiem narodowej polityki arcybiskupa Olafa Engelbrektssona. Przede wszystkim był on obrońcą niezależności oraz

⁵⁷ Ø. Rian, *Aschehougs Norges historie: Den nye begynnelsen 1520–1660*, bd. 5, red. K. Heller, Oslo 2005, s. 15; *Diplomatarium Norvegicum*, b. 12, wyd. C. R. Unger, H. J. Huitfeldt-Kaas, Christiania 1886, s. 264–266.

⁵⁸ Przede wszystkim Norwegia miała być rządzona przez autochtonów, a król miał zaniechać tytułowania siebie dziedzicznym władcą Norwegii. Zamki miały przejść w ręce norweskiej szlachty, a monarcha miał zagwarantować Kościołowi katolickiemu ochronę przed falą reformacji oraz utrzymanie starych przywilejów. Norweska Rada Państwa miała jeszcze za życia króla wybierać jego następcę spośród synów królewskich lub innych kandydatów, a wybór miał być zatwierdzony przez króla. Zob. *Norske middelalder dokumenter*, s. 495–501.

⁵⁹ K. Szelągowska, op. cit., s. 51.

silnej pozycji norweskiego Kościoła katolickiego. Był przeciwnikiem luteranizmu, który znajdował coraz większe grono zwolenników w Szlezwiku i Holsztynie, w którym władzę sprawował syn Fryderyka I – późniejszy następca tronu – książę Chrystian (norw., duń. *Christian III*). Duchowny opowiadał się także za zwiększeniem znaczenia Norwegii w unii oraz przestrzeganiem postanowień zawartych w traktacie z Bergen. Klęska arcybiskupa, a tym samym Norwegii spowodowana była złym wyborem sojuszników. W 1531 roku Olaf poparł starającego się odzyskać tron byłego króla Chrystiana II, co okazało się błędną decyzją. W 1532 roku Chrystian został pojmany i uwięziony w twierdzy Søderborg, gdzie spędził resztę swojego życia⁶⁰. Także drugi wybór arcybiskupa okazał się nietrafiony. Po śmierci Fryderyka II w Danii rozgorzała tak zwana „wojna hrabiowska”. Następcą tronu duńskiego miał zostać syn zmarłego króla – Chrystian, jednak z racji tego, iż był on luteraninem Rada Państwa postanowiła odwlec elekcję i zatrzymać władzę dla siebie. Kontrkandydatem popieranym przez możnych był zdetronizowany monarcha Chrystian II. Wykorzystując sytuację, arcybiskup próbował wymusić na Chrystianie III przestrzeganie zapisów umowy z Bergen, dawnych praw norweskich oraz przywilejów. Ostatecznie „wojna hrabiowska” zakończyła się klęską katolików, a w 1536 roku Chrystian III podjął decyzję o wprowadzeniu w Danii wyznania luterńskiego⁶¹.

4. „Paragraf norweski” w håndfæstningu króla Chrystiana III i jego legalność w świetle postanowień Traktatu z Bergen z 1450 roku

Konsekwencje, jakie niosła ze sobą porażka obozu przeciwników Chrystiana III były dla Norwegii katastrofalne. Po opanowaniu

⁶⁰ W. Froese, *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2007, s. 141.

⁶¹ K. Szelańska, op. cit., s. 54.

Kopenhagi Chrystian kazał uwięzić arcybiskupa i wszystkich biskupów duńskich oraz wydał decyzję o konfiskacie ich majątków. Jak już wyżej wspomniano, król postanowił także wprowadzić reformację w Danii, o czym poinformował duńską Radę Państwa⁶². Dla Norwegii najważniejsze były jednak postanowienia zawarte w królewskim *håndfæstningu* z dnia 30 października 1536 roku, zwane w norweskiej historiografii „paragrafem norweskim”. Zgodnie z zapisami Norwegia miała być odtąd traktowana jak inne podległe Danii ziemie: Jutlandia, Fionia, Zelandia czy Skania: „Norges rike eller noen av de landsdeler, slott, land eller sysler som hører til der kunne få stadfestet eller få under vår lydighet, da skal det heretter være og bli under Danmarks krone liksom ett av de andre landsdeler, Jylland, Fyn, Sjælland eller Skåne er”⁶³. Od tego czasu nie miała być także nazywana ani traktowana jako odrębne królestwo – na wieczny czas miała być częścią Królestwa Danii. Obietnicę tę złożył monarchaduńskiej Radzie Państwa i szlachcie, co ukazywało jej silną pozycję wobec króla. Jako powód takiej decyzji wskazano postępowanie arcybiskupa Olafa, określonego mianem najważniejszej osoby w państwie, który –wraz z większą częścią norweskiej Rady Państwa– miał po raz drugi wystąpić przeciwko Królestwu Danii. Dodatkowo w *håndfæstningu* mowa jest o słabości państwa norweskiego i niemożności samodzielnego utrzymania króla⁶⁴. Argumenty te miały służyć uprawomocnieniu decyzji o inkorporacji Norwegii, która odtąd miała być częścią składową Danii. Postanowienia te stały jednak w zupełnej sprzeczności z cały czas obowiązującym traktatem z Bergen, który czynił z Norwegii równorzędnego partnera unijnego.

⁶² A. Żygadło, op. cit., s. 180.

⁶³ Tłum.: ‘więc my obiecaliśmy i przyznaliśmy duńskiej Radzie i szlachcie, że jeśli – za zezwoleniem Boga wszechmogącego – opanujemy to samo Królestwo Norwegii albo jakąś z jego części, albo twierdze, ziemie bądź okręgi należące do niego, będą one podległe Koronie Danii, tak jak inne jej ziemie – Jutlandia, Fionia, Zelandia albo Skania, i nie będą nigdy więcej traktowane ani nazywane odrębnym królestwem, ale częścią Królestwa Danii, podległą Koronie duńskiej na wieczny czas’.

⁶⁴ Tekst „paragrafu norweskiego” za: *Norske middelalder dokumenter*, s. 512.

W 1537 roku arcybiskup Olaf został zmuszony przez wojska Chrystiana do ucieczki z kraju. W tym samym czasie doszło do likwidacji norweskiej Rady Państwa oraz Kościoła katolickiego⁶⁵. Od tego czasu norwescy możni mieli składać jedynie hołd władcy, którego wcześniej wybrała duńska Rada Państwa. Zaprzestano także ceremoniału podwójnej koronacji – osobnej dla Danii i Norwegii. Do kraju zaczęli napływać duńscy duchowni i urzędnicy, którzy zastępowali na stanowiskach byłych księży katolickich, którzy nie chcieli przechodzić na luteranizm. „Paragraf norweski” i likwidacja Kościoła katolickiego umożliwiły przejęcie królowi dawnych dóbr należących do duchowieństwa, które teraz król mógł rozdawać napływowej szlachcie duńskiej. Przed reformacją król posiadał zaledwie 7% ziemi w Norwegii, podczas gdy dobra Kościoła szacowano na 47%⁶⁶. Po reformie połowa dóbr kościelnych (w tym klasztornych) trafiła bezpośrednio w ręce króla. Wprowadzenie powyższych rozwiązań możliwe było jedynie dzięki wyjątkowej sytuacji na ówczesnej arenie politycznej – zwycięstwu Chrystiana w „wojnie hrabskiej”, słabości norweskiej Rady Państwa i upadkowi arcybiskupa Olafa. Jak sugerują słowa *håndfæstningu*, sprowadzenie Norwegii do roli duńskiej prowincji miało być karą za wystąpienie norweskiej Rady Państwa przeciwko Królestwu Danii. W tym miejscu wypada pochylić się nad pytaniem, czy tego typu rozwiązanie nie stało w sprzeczności z postanowieniami traktatu z Bergen, zgodnie z którym oba królestwa miały być sobie równe?

Po pierwsze należy stwierdzić, że Chrystian III nie został wybrany na króla Norwegii zgodnie z postanowieniami traktatu unijnego, który był nadal obowiązującym aktem unijnym⁶⁷. Norweska Rada Państwa nie brała udziału w elekcji nowego władcy, a roszczenia Chrystiana, próbującego przedstawić norweski tron jako dziedziczne dobro Oldenburgów, były bezpodstawne – zgodnie z umową bergeńską Norwegia była królestwem elekcyjnym. Nie można traktować jako reprezentacji państwa biskupów Magnusa z Hamar, Hansa Ræv z Oslo oraz Høskulda ze Stavanger, którzy przystali na posta-

⁶⁵ A. Ræstad, *Danmark, Norge og folkeretten*, Oslo 1933, s. 37.

⁶⁶ Ø. Rian, *Aschehougs Norges historie: Den nye begynnelsen*, s. 49.

⁶⁷ K. Larsen, op. cit., s. 244.

nowienia królewskiego *håndfæstningu* bez zgody norweskiej Rady Państwa i możnych, co miało miejsce na duńskim *rigsdagu*⁶⁸. W tym wypadku, idąc tropem Karen Larsen, Chrystian był uzurpatorem, którego władza została prawnie zalegalizowana przy okazji hołdu, jaki norweskie społeczeństwo złożyło jego synowi – Fryderykowi w 1548 roku⁶⁹. Z tego powodu można zaryzykować stwierdzenie, że „paragraf norweski” nie pochodził od legalnie wybranego władcy, co czyniło go wobec Norwegów nieważnym. Warto także pokreślić, że nie został on podany do publicznej wiadomości w żadnym liście otwartym, a jego treść nie została przekazana w inny sposób przez urzędników królewskich.

Treść „paragrafu norweskiego” stała wreszcie w zupełnej sprzeczności z postanowieniami traktatu unijnego z 1450 roku. Zgodnie z pierwszym punktem umowy oba królestwa powinny być sobie równe, przez co należy rozumieć także obsadzanie urzędów krajowych autochtonami (postanowienie to łamane było przez Oldenburgów na długo przed sformułowaniem „paragrafu norweskiego”). W tym świetle użyte w *håndfæstningu* sformułowanie jakoby Norwegia miałyby stać się częścią Danii, i nigdy nie miała być już nazywana ani traktowana jak osobne królestwo, było zaprzeczeniem postanowień bergeńskich. Należy wspomnieć, że w kolejnych *håndfæstningach* władcy z dynastii Oldenburgów zapewniali Norwegów, że wszystkie ich prawa i przywileje będą respektowane i szanowane. W traktacie unijnym mowa jest ponadto o tym, że król zachowa oraz będzie przestrzegał zarówno stare prawa, jak i te, które zostaną dopiero dane w przyszłości. Wreszcie konsekwencją „paragrafu norweskiego” była likwidacja norweskiej Rady Państwa, który – zgodnie z umową z Bergen – był organem biorącym (wspólnie z duńską odpowiedniczką) udział w elekcji nowego króla. Unia, będąca przecież związkiem personalnym, a nie realnym, przy rozwiązaniu organu elekcyjnego traciła rację bytu, gdyż nie można było spełnić najważniejszego z warunków jej funkcjonowania – wyboru nowego monarchy. Elekcja została zastąpiona hołdem, który

⁶⁸ S. C. Bech, *Danmarks historie: Reformation og Renæssance 1533–1596*, bd. 6, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963, s. 134.

⁶⁹ K. Larsen, op. cit., s. 245.

przedstawiciele norweskiego społeczeństwa składali królowi wybranemu przez duńską Radę Państwa. Sprowadzało się to jedynie do formalnej uroczystości, w trakcie której strona norweska nie miała prawa sprzeciwu wobec wyboru osoby nowego monarchy. Sytuacja taka była więc kolejnym ewidentnym złamaniem zapisów umowy z Bergen: każda Rada Państwa miała mieć wolny, nieprzymuszony wybór w czasie zgromadzenia elekcyjnego, które miało odbywać się każdorazowo w Halmstad. Wraz z likwidacją *riksrådu* i brakiem powołania organu zastępczego, Norwegia została pozbawiona możliwości decydowania o losach unii. Dodatkowo przez najbliższe kilkadziesiąt lat żaden Norweg nie zasiadał w duńskiej Radzie Państwa.

„Paragraf norweski” miał być także swego rodzaju karą za „podwójne wystąpienie Norwegii przeciwko duńskiej Radzie Państwa”. Chodzi tu o poparcie udzielone ekskrólowi Chrystianowi II za czasów Fryderyka II oraz o zachowanie biskupa Olafa w czasie „wojny hrabskiej”⁷⁰. Była to jednak represja zbyt surowa, a przede wszystkim król nie posiadał w rękach takiej władzy, która dawałaby mu możliwość ukarania jednego z państw unijnych w ten sposób. Można spotkać się ze zdaniem historyków skandynawskich, zgodnie z którym zarówno pod względem moralnym, jak i prawnym postanowienia „paragrafu norweskiego” były nieważne oraz stanowiły przestępstwo przeciwko braterstwu i przyjaźni obu narodów, które były podstawą unii⁷¹. W tym miejscu warto dodać, że ponad sto lat później – na zlecenie króla Fryderyka III (norw., duń. *Frederik III*), przy okazji zjazdu hołdowniczego księcia Chrystiana w 1656 roku – powstał krótki traktat historyczno-prawny zatytułowany *Norges Rige Arfve-Rige*, w którym autor dowodził królewskich praw do dziedziczenia tronu norweskiego. W dziele można znaleźć także stwierdzenie, że „paragraf norweski” był niezgodny z prawem, a Duńczycy zachowali się jak wrogowie, a nie bracia Norwegów. Pomimo tego, iż dzieło zostało napisane głównie dla podkreślenia i uprawomocnienia królewskich praw do Norwegii, ma ono – z punktu widzenia artykułu – wartość

⁷⁰ E. L. Petersen, *Norgesparagrafen i Christian III's håndfæstning 1536*, „Historisk Tidskrift” 1973, b. 13, r. 6, s. 400.

⁷¹ A. Ræstad, op. cit., s. 33.

szczególną. Przez odwołanie się do *håndfæstningu* Chrystiana III autor pokazuje współczesnemu czytelnikowi, że w pewnych kręgach XVI/XVII-wiecznej społeczności norweskiej mogła istnieć świadomość naruszenia prawa i integralności Norwegii. Fakt ten dodatkowo, w sposób negatywny wpływa na ocenę legalności „paragrafu norweskiego” w świetle postanowień bergeńskich.

Wreszcie należy zadać sobie pytanie, czy zapisy *håndfæstningu* mogą zmienić założenia traktatu z Bergen? W opinii autora artykułu taki stan rzeczy jest niemożliwy. Z jednej strony mamy bowiem do czynienia z pisemną obietnicą rządów zgodnych z prawem oraz potwierdzeniem starych, a także nadaniem nowych przywilejów i praw przez króla (co miało miejsce w czasie jego elekcji), z drugiej strony z dokumentem sporządzonym i sygnowanym przez dwie Rady Państwa w celu nadania unii podstaw prawnych. Jednostronna królewska kapitulacja wyborcza nie mogła, zgodnie z prawem, zmienić postanowień traktatu unijnego, który był wyrazem woli organów reprezentujących społeczeństwa obu państw. Należy podkreślić, że państwa skandynawskie charakteryzowały się od wczesnego średniowiecza silną samorządnością. Ważną rolę sądowniczą i prawodawczą pełniły zgromadzenia zwane *tingami*, w których uczestniczyli wszyscy wolni mieszkańcy danego regionu. W Norwegii funkcje związane z administracją lokalną często pełnili bogaci chłopci (tzw. *knaper*) będący łącznikami między szlachtą a mniej zamożną warstwą chłopstwa. Dzięki temu znajomość prawa była w społeczeństwach skandynawskich dość dobra (częste powoływanie się na prawo św. Olafa), co dodatkowo wzmacniało pozycję postanowień bergeńskich względem „paragrafu norweskiego”.

5. Wnioski końcowe

Legalność postanowień „paragrafu norweskiego” w świetle zapisów umowy unijnej z Bergen budzi wiele wątpliwości. Patrząc przez pryzmat prawa, inkorporacja Norwegii i uczynienie jej częścią Danii było działaniem stojącym w sprzeczności z obowiązującymi zapisami traktatowymi z 1450 roku. Likwidacja Rady Państwa pozbawiła Norwegię organu konstytuującego jej samodzielność w unii, co przy

konfiskacie majątku Kościoła katolickiego dało królowi ogromne możliwości przy nadawaniu lenn norweskich szlachcie duńskiej. Dodatkowo Chrystian III mógł uregulować ogromne długi, jakie Dania miała po „wojnie hrabskiej”. Jak pisze profesor Øystein Rian, wprowadzenie „paragrafu norweskiego” do królewskiego *håndfæstningu* było częścią długotrwałej polityki Oldenburgów, której celem było osłabienie norweskiej warstwy urzędniczej i Rady Państwa⁷². Duńscy władcy konsekwentnie dążyli do uznania tronu norweskiego za swoje dziedzictwo, co miało umocnić ich pozycję względem rodzimej Rady Państwa. Do czasu rozwiązania unii w 1814 roku ośrodkiem decyzyjnym pozostała Kopenhaga, a samodzielne, niebędące w żadnym związku państwo norweskie powstało dopiero w 1905 roku.

STRESZCZENIE

Legalność tzw. paragrafu norweskiego z 1536 roku
w świetle postanowień norwesko-duńskiego traktatu unijnego
z 1450 roku

Celem pracy jest wykazanie, że postanowienia kapitulacji wyborczej (*håndfæstning*) króla Chrystiana III z 1536 roku, zwane w historiografii „paragrafem norweskim”, stoją w sprzeczności z tzw. traktatem bergeńskim z 1450 roku. Dokument ten, będący aktem unijnym, zawierał regulacje, zgodnie z którym Dania i Norwegia miały odtąd pozostawać ze sobą na równych prawach w unii personalnej. Królewska kapitulacja z 1536 roku sprowadzała natomiast Norwęgę do roli duńskiej prowincji, co w praktyce oznaczało likwidację norweskiej państwowości i złamanie reguł bergeńskich. Zdaniem autora postanowienia unijne z 1450 roku nie mogły zostać zastąpione przez jednostronny akt królewski, jakim był *håndfæstning*, a działanie króla Chrystiana III było niezgodne z obowiązującym wówczas prawem.

Słowa kluczowe: unia duńsko-norweska”; traktat unijny; *håndfæstning*; konstytucjonalizm rad państwa; władza królewska

⁷² Ø. Rian, *Aschehougs Norges historie: Den nye begynnelsen*, s. 45.

SUMMARY

Legality of „Norwegian paragraph” issued in 1536 against a background of Norwegian-Danish Union Treaty of 1450

The aim of this study is to demonstrate that the rules of the The King's Christian III valghåndfæstning issued in 1536, known in historiography as „Norwegian paragraph”, was contrary to the the Bergen Treaty of 1450. This document, which is an act of the Union, contain regulations, according to which Denmark and Norway were to remain – on an equal rights – in personal union. Håndfæstning issued in 1536, changed Norway into a Danish province. As a result the Norwegian statehood was abolished and the rules of Bergen Treaty were broken. According to the author opinion, the Union rules issued in 1450, could not be replaced by unilateral act of the King, as the håndfæstning was. The King Christian III actions were inconsistent with the binding law.

Keywords: norwegian-danish union; union treaty; *håndfæstning*; *riksådskonstitutionsjonalisme*; king's power

BIBLIOGRAFIA

- Andersson I., *Dzieje Szwecji*, Warszawa 1967.
- Aschehoug T. H., *Statsforfatningen i Norge og Danmark*, Christiania 1866.
- Bagge S., *From Viking Stronghold to Christian Kingdom*, Copenhagen 2010.
- Bagge S., Mykland K., *Norge i dansketiden*, Oslo 1987.
- Bech S. C., *Danmarks historie: Reformation og Renæssance 1533–1596*, bd. 6, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963.
- Benedictow O. J., *Norges historie*, bd. 5, red. K. Mykland, Oslo 1977.
- Bereza-Jarociński A., *Zarys dziejów Norwegii*, Warszawa 1991.
- Bjørkvik H., *Aschehougs Norges historie: Folketap og sammenbrudd 1350–1520*, bd. 4, red. K. Heller, Oslo 2005.
- Blom G. A., *Norge i union på 1300-tallet. Kongefellesskapet med Sverige* (del 1), Trondheim 1992.
- Czapliński W., Górski K., *Historia Danii*, Wrocław 1965.
- Diplomatarium Norvegicum*, b. 12, wyd. C. R. Unger, H. J. Huitfeldt-Kaas, Christiania 1886.

- Diplomatarium Norvegicum*, b. 3, wyd. Chr. C. A. Lange, C. R. Unger, Christiania 1858.
- Froese W., *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2007.
- Hamre L., *Norsk politisk historie 1513–1537*, Oslo 1998.
- Helle K., *Aschehougs Norges historie: Under kirke og kongemakt 1130–1350*, b. 3, red. K. Heller, Oslo 2005.
- Imsen S., *Arv, annammelse, valg. En studie i norsk tronfølgerett i tidsrommet 1319–1450*, Oslo–Bergen–Tromsø 1972.
- Imsen S., Sandnes J., *Norges historie*, bd. 4, red. K. Mykland, Oslo 1976.
- Kjersgaard E., Hvidtfeldt J., *Danmarks historie: De første Oldenborgere 1448–1533*, bd. 5, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963.
- Lagerqvist L., *Historia Szwecji*, Sztokholm 2002.
- Larsen K., *A history of Norway*, New York 1950.
- Norges gamle love*, række. 2, bd. 2, wyd. O. A. Johnsen, O. Kolsrud, A. Taranger, Oslo 1934.
- Norsk tro og tanke*, red. J. E. Ebbestad-Hansen, bd. 1, Oslo 1998.
- Norske middelalder dokumenter*, wyd. S. Bagge, S. H. Smedsdal, K. Helle; Bergen–Oslo–Tromsø 1973.
- Petersen E. L., *Norgesparagrafen i Christian III's håndfestning 1536*, „Historisk Tidskrift” 1973, b. 13, r. 6.
- Piotrowski B., *Tradycje jedności Skandynawii. Od mitu wikińskiego do idei nordyckiej*, Poznań 2006.
- Ræstad A., *Danmark, Norge og folkeretten*, Oslo 1933.
- RianØ., *Aschehougs Norges historie: Den nye begynnelsen 1520–1660*, bd. 5, red. K. Heller, Oslo 2005.
- RianØ., *Gamle og nye perspektiv på danskertida*, „Fortid” 2008, nr 2.
- Szelałowska K., *My Norwegowie. Tożsamość narodowa norweskich elit w czasach nowożytnych*, Kraków 2011.
- Tamm D., Jørgensen J. U., *Dansk retshistorie i hovedpunkter*, København 1975.
- Żygadło A., *Reformacja w Szwecji, Danii i Norwegii*, Warszawa 2005.

